

„egy, kit a szó nevéen szólít”

József Attila névvarázs-elmélete és névtani ihlete

I. A szó hatalma

1. A névadás a líra keretei között spontán természetességgel működik, de a lírai költészet az a szűkebb tartomány, amelyben a tulajdonnevek általában sokkal kevésbé jelentős funkciót töltenek be, mint a másik két műnemben. Ezért ha a lírikus gondolkodásában a nevek mégis önálló figyelem fordul, az ilyen hangsúlyos nyelvi reflexiók az epikai és drámai művek olykor rutinszerű, olykor obligát névadásánál fokozottabb érdeklődésre tarthatnak számot. József Attila lírikusi indíttatású névtani tájékozódása ilyen kivételes esetet képezett, s ez indokolja, hogy a kutatás által felismert és felsorolt jelenségeket alaposabb elemzésnek vessük alá. A korpusz feltárására már évekkkel, sőt, évtizedekkel korábban sor került. A felfedezés öröme is magyarázza, hogy az adatok felsorolása nem egyszer különösebb kritikai elővigyázatosság nélkül, kissé tagolatlanul történt. Föl kell tennünk és meg kell válaszolnunk néhány fontos kérdést, amelyek az eddigiekben nem kellő súllyal estek a latba, s e válaszok alapján újrendezni a nevek halmazát József Attila életművében.

2. Az első kérdésünk a névtani érdeklődés kezdetére irányul. Az első névtani emlék keletkezését öt nagyon eltérő időponthoz köthetjük. Az említés helye az 1937-ben kelt Curriculum vitae. Itt olvasható az az öcsödi emlék, amely szerint a kis állami gondozottól a nevelőszülei elvették az *Attila* nevet, s *Pista* névvel illették őt. A fatális esetre 1910 márciusában, a két fiatalabb József testvér Öcsödre érkezése után kerülhetett sor. (SZABOLCSI 1963: 65–66.) A Curriculum vitae szerint a kisfiú a harmadik olvasókönyvben bukkant rá a bizonyítékra, hogy a név, amelyen szülei és hozzátartozói szólították, mégis létezik. Ez azonban, ha csak a gyerek nem „előre” olvasott, nem magasabb évfolyamok olvasókönyveit silabizálta, már nem Öcsödön történt, hiszen itt csak az első osztályt járta ki. Harmadik a Ferencvárosban, 1913 körül volt. Ahhoz azonban, hogy a névváltoztatás egyáltalán bekövetkezhesék, a születésig, az *Attila* keresztnév kiutalásáig, 1905-ig kell visszamennünk. (JÓZSEF J. 1999: 5–6.) Végül pedig a talányos névváltoztatás értelmezésére az emlék felnőttkori felelevenedése során kerülhetett sor, amikor a költő elmélyültebb nyelvészeti ismeretek birtokában idézte fel egykori tapasztalatát. A nyelvi tudatosságnak arra a szintjére, amelyen a korai emlék önr-

telmezés tárgyává válhatott, leghamarabb 1924-ben, alighanem szegedi egyetemi tanulmányai révén juthatott.

3. A magyar szakos hallgatónak az egyetem két nyelvész professzorával alakult ki kapcsolata. Horger Antal és József Attila konfliktusa a Tiszta szívvel-botrány és az 1937 tavaszán készült Születésnapomra című versbeli lélekidezés kapcsán közismertté vált. Sokkal kevésbé tartjuk számon, hogy a költő könyvtárában megvolt HORGERnek A nyelvtudomány alapelvei című munkája, sőt, a húszas évek végén született Ihlet és nemzet című fogalmazvány egyik töredékében hivatkozott az analógiának a gyermek nyelvtanulása során betöltött szerepéről HORGER által leírtakra, a professzor nevének említése nélkül: „A nyelv tudósok azt mondják, hogy analógiát csinál, amikor azt mondja, hogy szépebb” (HORGER 1914: 66; József A. 1995b: 131). A másik ismert nyelv tudós, akihez a fiatal költő nagy tisztelettel fordult, Mészöly Gedeon volt. József Attila az egyetemen a professzor finnugor nyelvészeti kurzusára járhatott, de MÉSZÖLY érdeklődése nagyon széles spektrumot fogott át, s számunkra működésének azok a területei a legérdekesebbek, amelyeken az irodalom és a nyelvészet között átfedések voltak. A szöféjtés iránt érdeklődő fiatal költőt alighanem az egyetemi tanárnak a néprajz, a művelődéstörténet és a nyelvtudomány terepét egyaránt magába ölelő szószármaztatásai, szótörténetei nyugözhették le. (KOVÁCS 1973.)

Erre enged következtetni a harmadik nyelv tudós személye, akinek a neve adatszerű bizonyossággal kapcsolatba hozható József Attilával, Kertész Manó. Ő a szerzője egy marxizmus-gyanús idézetnek, amelynek származási helyét a költő nem tüntette föl az Irodalom és szocializmus egyik fogalmazványában: „uralkodó jegye azon képzetemek valamelyike lesz, amelyek az illető osztályon belül való használatban tapadtak hozzájuk” – mondja itt a szóról József Attila (2018b: 173). Az idézet eredetije KERTÉSZ MANÓ 1922-ben a Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei címmel megjelent könyvében olvasható (KERTÉSZ 1922: 9).

Laziczius Gyula neve, sajnos, nem hozható ilyen összefüggésbe a költővel, pedig lett volna rá igény. Lehetőség éppenséggel adódott volna, mert a budapesti avantgárd folyóirat, a Magyar Írás szerkesztőségében akár találkozhattak is. A fiatal Laziczius (akárcsak az ifjú Szerb Antal Kristóf) az avantgárd lelkes híveként szerzője volt Raith Tivadar folyóiratának, amellyel a húszas évek derekán József Attila is kapcsolatot tartott. BALOGH LÁSZLÓ meg is ígérte, hogy a prágai nyelvész körrel érintkezésben lévő Laziczius és József Attila kapcsolatát felkutatja, hogy az Irodalom és szocializmus szerzőjének MUKAŘOVSKYHOZ való hozzáférését bizonyítani lehessen. BALOGH ígérete azonban nem teljesült, valószínűleg azért, mert nem teljesülhetett. (BALOGH 1974: 72–74.)

Sokkal fontosabb ennél az az önmagában szerény jelzés, egy 1926. január elsején Galamb Ödön által küldött levél, amelyre a költő később rájegyezte: „Dr Klemm professzor, Pannonhalma” (GALAMB 1926: 628). KLEMM ANTAL történeti mondattanára, mint a költő egyik feltételezhető ihletőjére egy, a Klárisok című verset elemző tanulmányomban hivatkoztam (TVERDOTA 2006: 136; KLEMM 1927–1928. 23: 331), de a jeles nyelv tudós talán még ennél is fontosabb hozzájárulását József Attila nyelvészeti felkészüléséhez azok a tanulmányok jelentették,

amelyekben a müncheni nyelvészeti idealista iskola felfogását ismertette a Magyar Nyelvben a húszas évek második felében (KLEMM 1927–1928). Ugyanebben az irányban szolgálhattak a költő számára támpontként ZOLNAI BÉLA írásai, mielőtt kapcsolatuk csúnyán megromlott volna (ZOLNAI 1920, 1922, 1926, 1929a, 1929b, 1931, 1932; József A. 2006d; KOVÁCS 1975; SZÜK–DOLMÁNYOS–RÓNAI 1979), valamint TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF ismertetései, aki a Pester Lloydban írt recenziói alapján sokra becsülte József Attila költészetét (TURÓCZI-TROSTLER 1925, 1928, 1929; Kosztolányi 1929/1998; TURÓCZI-TROSTLER 1932, 1934, 1935).

4. Így jutunk el a Magyar Nyelv 1927-es évfolyamához, amelyben ZLINSZKY ALADÁR (ZLINSZKY 1927) és SOLYMOSSY SÁNDOR (SOLYMOSSY 1927) tollából olvasható két tanulmány a névmágia kérdéséről, melyek József Attila névtani töprengéseinek legfőbb forrásai voltak. Harmadikként megemlítem a költő szegedi egyetemi tanévében az intézményben tanító HORNYÁNSZKY GYULÁNAK A szó hatalma című tanulmányát, amely az Egyetemes Filológiai Közlöny 1914-es évfolyamában látott napvilágot, és amely ugyancsak részletesen tárgyalja a névmágia problémakörét. Hornyánszky neve sem pozitíve, sem negatíve nem merült föl a költő szegedi tanéve kapcsán, de ZLINSZKY A névvarázs című tanulmányában ismételten hivatkozik a klasszika-filológiai tárgyú HORNYÁNSZKY-íráásra. A nyelvészeti érdeklődés elmélyülése a rendelkezésünkre álló adatok szerint tehát a költőnek Franciaországból történt hazatérése után következhetett be. Az avantgárdtól történt eltávolodásával párhuzamosan Párizsban fordult figyelme a villoni hagyomány felé, talán itt került érintkezésbe a tiszta költészet törekvéseivel. Hazatérése után beiratkozott a budapesti egyetem bölcsészkarára, kapcsolatot épített ki a századeleji polgári radikális mozgalom megmaradt tagjainak a Századunk folyóirat körül csoportosuló képviselőivel, valamint a Vágó Márta baráti körébe tartozó fiatal liberális értelmiségiekkel, mint Ignotus Pál vagy a Kecskeméti-testvérek, majd pedig az alakuló népi mozgalom fiataljaival. Névtani érdeklődése a crocei esztétika és nyelvfilozófia, és a vele rokonságban lévő német nyelvésztétika befolyása alatt bontakozott ki. (TVERDOTA 1984, 1985a, 1985b, 1986a, 1986b, 1986c, 1986d, 1986e, 1986f, 1987, 1992; KARAFIÁTH–TVERDOTA 1992.)

5. A felsorolt nevek és szövegek mutatják, hogy József Attila nyelvészeti tájékozódása nem a kívülálló, autodidakta érdeklődőé, de nem is a professzionista nyelvészé volt. Nem volt iskolázatlan, de nem is tekinthető szakmabelinek. Amatőr maradt, de ezen belül nem a délibábos nyelvészkedést gyakorolta, hanem azt a típust képviselte, amelyik a nyelvvel kapcsolatos költői tapasztalatait szakmai ismeretekkel alapozta meg és egészítette ki, nyelvi fantáziáit tudományos felismerésekkel egyeztetette. Tehát nem az Erdélyi József-féle dilettáns fontoskodás, hanem a Kosztolányihoz közelíthető nyelvművelés jellemezte őt. Mint a TOLNAI VILMOS Magyarító szótáráról írott 1929-es recenziója mutatja, a húszas évek végén neki is volt purista fellebbanása (József A. 1995f), de nem tartott ki mellette olyan hosszú ideig, mint idősebb társa. Ha hinni lehet PÁKOZDY FERENC állításának, ERDÉLYI EB ura fakóját „sokban zseniálisnak” értékelte (PÁKOZDY 1938), de tőle nem idézhetünk olyan nyelvészeti zöldségeket, amilyenekkel ERDÉLYI KÁPRÁZTATTA el olvasóit.

6. Halála után az ő nyelvtudományi kompetenciája körül is megmozdult a legendagyártás. SZOMBATI SÁNDOR szerint „a legkiválóbb nyelvészekkel barátkozott, és éjjeleken keresztül vitatkozott egy-egy szóról, igéről” (SZOMBATI 1937). Konkrét példát azonban nem említ az újságíró. József Attila nyelvészeti tájékozódásáról sokat elárul FÜSI JÓZSEF emlékezése, aki a Szép Szó egyik szerzője volt, de akivel a költő még Szántó Judittal való együttélés éveiben ismerkedett meg, 1934–1935 táján. A Korong utcában tett látogatásakor az Eötvös kollégista fiatalember, szakszerű finnugor tanulmányai alapján meghökkent attól, ahogyan a költő a nyelv kérdéseit kezelte: „Attila látta ámulat érdeklődésemet az ő titkos és kedvelt tanulmánya iránt, mely nyilván még szegedi éveinek öröksége volt, tovább fűzte a szót, és elkezdett általános nyelvészeti kutatásairól is beszélni. Itt volt aztán csak ámulni valóm, noha most már a »képzett nyelvész« ugyancsak ágaskodott bennem, amikor efféle szópárok, hogy »vár és vér«, »vád és véd« logikai kapcsolatait bizonygatta, és legalább negyven ilyen egyezést sorolt fel, amire én csak annyit dadoghattam, kész tudományos meghatározásaimból, hogy ezek véletlen »egymásfelé tartó, convergens alakfejlődések«, és ebből nem is engedtem, mert akkor egy egész világ romjai alá kellett volna temetkezнем [...] Attila csak nevetett, és most már csak bosszantásul is kavarta-keverte az egész magyar szókészletet, ahogy látta elképedésemet. Meg kell mondanom, és ezt már akkor is megvallottam magamnak, hogy ha tudományosan nem is volt igaza Attilának, örökre elszakított engem a nyelvészettől mint tudománytól az, hogy a maga szerszámát, a nyelvet ily káprázatos módon ismerte és játszani tudott vele – hiszen világos lett előttem, hogy nem a »tudományos rendszerezés« igazsága itt a fontos [...], hanem a szókincsnek az a pazar bősége, amit éppen ez a műkedvelő nyelvészkedés a költő kosarába gyűjt, ahová bármikor nyúlhat szóért, kifejezésért, képekért. Abból költészet lesz, minden tudománynál érvényesebb igazság.” (FÜSI 1957: 443–444.)

Ugyanerről a szópárokkal folytatott demonstratív játékról számolt be Makói évek című könyvében GALAMB ÖDÖN, egy sétájukat felidézve a költő Siesta szanatóriumában való tartózkodásának idejéből: „Útközben nyelvlélektani fejtegetésekbe mélyedt, szópárokra hivatkozott, melyeknek mély hangú alakja komor, gyászos tartalmat ölel magába, magas hangú alakja pedig könnyedet, derűset, felemelőt. Meglepő példákat tudott mondani az azonos értelmi gyökerű szavak hangulati különbségeire.” (GALAMB 1941: 94.) A FÜSI, majd a GALAMB által felidézett „műkedvelő”, de a költői gyakorlat szempontjából módfelett termékeny nyelvészkedés mögött a freudi nyelvelmélet egyik változatának hatását sejthetjük. Az Über den Gegensinn der Urworte. Referat über die gleichnamige Broschüre von Karl Abel című 1910-ben megjelent FREUD-tanulmányra gondolok, amely KARL ABEL 1884-ben publikált Über denn Gegensinn der Urworte című írására támaszkodva fejtegette az ősi nyelvek és az álom logikája közötti összefüggéseket. Az egyiptomi nyelv szavai FREUD szerint a korai nyelvállapotban gyakran egy dolgot, tény, jellemvonást és annak ellentétét egyaránt jelentették. Később az adott szóalak egyetlen hangzója megváltoztatásával az ellentétes jelentések szétváltak. (FREUD 1910.) Mintha a József Attila által felsorolt alakpárok a magyar nyelvben erre az utóbbi stádiumra jellemző nyelvállapot példáiul szolgáltak volna. KARL ABEL és a rá építő FREUD nyelvelméletét később ÉMILE BENVENISTE

(1966) vetette alá beható bírálatnak, s ezzel megerősítette azt a belátásunkat, hogy József Attila nyelvfelfogását a költői nyelvészkedés keretében kell elhelyeznünk.

7. A költő beszélgetőpartnerei tehát sokkal kevésbé a „legkiválóbb nyelvészek”, mint inkább saját költőtársai voltak. Így Horváth Béla katolikus költő, a Szép Szó munkatársa: „József Attila kiváló és igen eredeti nyelvtudós volt, barátságának ez volt egyik alapja Kosztolányival és velem is.” (HORVÁTH B. 1942.) A legfontosabb beszélgetőpartner éppen ő volt, Kosztolányi Dezső, aki – ahogy József Attila sem – szintén nem volt „kiváló és igen eredeti nyelvtudós”, csak – ahogy a költő a Külvárosi éj kötetajánlásában írta – „édes nyelvünk eleven szelleme” (József A. 1980: 404), olyan alkotó, aki nyelvi tudatosságával, a nyelvről való gondolkodás mélysége és termékenysége terén párját ritkította.

8. A névvarázsnek, a szóvarázsnek, a nyelv mágikus használatának a hangoztatása arra az alapvető és ezért majdnem üres, önmagában a semminél alig több eredménnyel járó igazságra való rábukkanásnak a fordulópontját jelzi, amely ponton a költő ráébred arra, hogy a jelentős költői kompozíció megalkotásának kritériuma az: rátalál-e az alkotó, minél hiánytalanabban, minél teljesebben azokra a szavakra, nyelvi eszközökre, amelyek az olvasót ellenállhatatlanul megragadják és lenyűgözik. József Attila esetében ez a felismerés nem független azokkal a korabeli költészeti tendenciákkal történt találkozástól, amelyeket a „tisza költészet”, a „tömény vers” kifejezésekkel lehet megjelölni. A „tisza költészet”, a „tömény vers” azt a felismerést közvetítette számára, hogy a költemény értéke a nyelvvel való megfelelő bánásmódon múlik. Minden figyelmünket a nyelvre kell koncentrálni, ha sikert akarunk elérni. Azért neveztük üresnek ezt az igazságot, mert arra nézve nem igazt el, hogy hogyan csalogatható elő a nyelvből ez a benne rejtőző erő.

Ennek az ürességnek a homályában mégis felvillan egy irányjelző fény. Mégpedig az, hogy a névadás gesztusa az a nyelvi művelet, amely mintát jelent a költői alkotás számára. Nem a névvel rendelkező tárgyak, dolgok újra megnevezése az az a névvel, amellyel amúgy is rendelkeznek, hanem névadás olyan dolgok, lények számára, amelyek mindeddig még nem voltak megnevezve. A nyelv a névadó számára óriási önértékkel rendelkezik. Óvatosan kell vele bánni, mint egy robbanószerrel, egy veszélyes vegyi anyaggal, vagy mint egy rendkívül éles és hegyes szablyával. A névadó azonban a megfelelő szót eszközként alkalmazza, használja, hatást ér el vele, tehát nem szolgálja, hanem uralja ezt a nyelvi elemet. A szubjektum és a nyelv viszonyában ez a kapcsolat éppen az ellentétes végletet jelenti a nyelvi megelőzöttséghez képest, amely relációban az én van kiszolgáltatva a nyelvnek. A húszas évek végén József Attila ilyen attitűdöt fejlesztett ki a nyelvvel kapcsolatban.

9. A legelső a névtani érdekű versek sorában a Bevezető. Megfogalmazása az identitásra vonatkozó komoly, a névadás területére is kiható megrázkódtatásokra vet fényt. Az 1928 tavaszán, Párizsban készült változat még e megrázkódtatások előtt született. Első sora: „Lucie nénémnek fénye itt” a költő idősebb nővérének a férj, Makai Ödön által adott keresztnevét tartalmazza, amely az eredeti, születéskor kapott *Jolán* (becézve: *Jocó*) név helyébe lépett. A névváltoztatás eredetileg

a rejtőzködést szolgálta, Makai családja elől akarta eltitkolni szíve választottjának proli eredetét. Következményeit tekintve azonban a névcsere a Jolán társadalmi státuszában bekövetkezett ugrás, a prolilányból polgárasszonnyá válás nyelvi következménye lett. A változás ambivalens fordulatot jelentett. A legidősebb nővér ily módon komoly segítségére lehetett fiatalabb testvéreinek, a ferencvárosi közegeből a terézvárosi polgári környezetbe lendítette át őket. Egyúttal azonban elidegenedést jelentett a felnevelő gyermekkori környezettől, a lét új dimenziójába való belépés lehetősége érdekében meghozott, kétes értékű áldozat. A fordulathoz a költő ezért ellentmondásosan viszonyult. Tudomásul vette nővére *Lucie* nevét, elfogadta és használta ezt a megszólítást. A családi konfliktusok kiéleződése idején azonban berzenkedett ellene, mint a feszültségek okának szimbóluma ellen.

Franciaországi tartózkodása idején a *Lucie* névvel még nem állt hadilábon a költő. Ezt jelzi a „Lucie nénémnek fénye itt” kezdősor is, valamint a néhány nappal későbbi levél, amely hízelgő hangsúllyal kitér a verskezdetre: „A neked küldött vers szerint – melyet bevezetőül szántam új kötetem elé – a te neved lesz az első szöveg szó a könyvben, remélem meg vagy elégedve?” (József A. 2006c: 198.) A névnek egy adott szövegben, és tágabb összefüggésben egy szöveghalmaz élén kijelölt helye a személyes megbecsülés és az érzelmi elköteleződés jele. A *Lucie* név ily módon felmagasztosult. A „Lucie nénémnek fénye” kifejezés szójáték a név köznyelvi jelentésével (*lux* ’fény’; Szent Lúcia a szembetegségben szenvedők és vakok védőszentje volt). A játék szó szerinti értelméhez ragaszkodva azt mondhatnánk, hogy a költő itt a fény fényeként határozza meg magát: „Fény(es) nénémnek fénye itt”. Ezért BÓKAY ANTAL javaslata, amely szerint a versbeli ént néjének szeme fényeként definiáljuk, nem jár távol a helyes megoldástól (BÓKAY 2005: 118).

A Németh Andor című vers korábbi, de már Budapesten készült változatában ez a névváltozat még nem esett ki a Bevezető szerzőjének kegyeiből, bár a fonetikus írásmód, a kiejtésbeli magyarítás már mintha ennek előjele lenne: „főzz neki lüsi husleves”. Hamarosan bekövetkezett azonban a név trónfosztása, nem függetlenül a legidősebb nővér válási szándékától, ami a névadó férj előjogának visszavételével járt. A költő 1928. szeptember 30-án kelt levelében olvassuk: „Hosszú évek múltán először borultak egymás nyakába ő és Lucie, akit ezentul már nem hívunk Lüsziinek. Ödönt meg, a Doktor Urat, k. gyámomat közös elhatározással kirugtuk.” (József A. 2006e: 271.) Ez a gesztus a jelek szerint a fiatalabb nővér egyetértésével is találkozott, aki egy későbbi interjúban így tekint vissza a konfliktusra: „kislány koromban és később eleget bosszantott, hogy egy ideig Jolán ezt az idegen, finomkodó nevet használta. Aztán lett önmaga.” (FEDOR 1977: 11.) Az után tehát, hogy szakított a *Lucie* névvel.

Ha hinni lehet BÁNYAI LÁSZLÓ emlékezésének, ugyanez a névtani lázadás és megtorlás ismétlődött meg akkor, amikor József Jolán ténylegesen elvált Makai Ödöntől, és Bányaival kötötte össze életét: „– Ezt a nevet pedig többé meg ne halljam! – csaptam te lenyereget az asztalra. – Melyiket? – nézett rám ő csodálkozva. – A „Lucie”-t. [...] én nem Luciet fogom feleségül venni, hanem Jolánt. Lucieről hallani sem akarok többé és azt az üres teremtést igyekszem elfelejtetni még övele magával is!” (BÁNYAI 1943: 79–80.) Bányai kitörése érdekes megnyilvánulása annak a hiedelemnek, hogy a névváltoztatás együtt járhat az átnevezett

személyiség teljes cseréjével. A Bányai Lászlóval történt házasság során Jolán mégsem kapta vissza eredeti keresztnévét, hanem – bizonyára férje *László* neve becézett változatának, a *Laci*-nak a női párjaként – a *Lala* névvel lett felruházva. (Franciásan: *La-ci* és *La-là*, azaz La-itt és La-ott).

A *Lucie* > *Lidi* névváltoztatás a Bevezető későbbi változatában: „Lidi né-némnek öccse itt”, a névdrama újabb felvonását teszi tehát nyilvánvalóvá. A *Lidi* falusi lányok beceneve, s ezzel a névváltozattal a költő mintegy szakít nővére polgári úriasszonyi társadalmi identitásával, az új névvel paraszti identitást kölcsönözve neki. Németh Andort sikerült is megtévesztenie. A Lovag utcába tett első látogatásakor a barát a név alapján arra számított, hogy ha becsönget, egy falusi parasztasszony fogja őt fogadni: „– Lidi nénémnél keress, a Lovag-utcában [...] Fekete fejkendős, sovány, vásárhelyi parasztasszonynak képzeltem »Lidi nénémet« a neve miatt. Holott tudtam, hogy M. Ö. budapesti ügyvéd neje [...] Szubrett-szobalány külsejű hölgy nyitott ajtót.” (NÉMETH 1944: 60.) A költő önkényes névváltoztatása mögött rejlő ítéletet legpontosabban alighanem SZÁNTÓ JUDIT emlékezése tárja föl: „Németh Andor gyakori vendége volt Lucie asszonynak. »Lidi főzz neki húslevest.« Érzitek-e ebben a névben, ahogy Lüszi nevezi, a mamához akarta visszahozni. Gyere közénk vissza, mert Lidi az parasztnév. Nem: »Lüsi főzz neki bablevest!« »Ha már valaki nevet adott neked, akkor adjam én a magunkhoz illőt. Légy Lidi!«” (SZÁNTÓ 1997: 175.) De maga a megnevezett, József Jolán is így értelmezte a versbeli névváltoztatást: „A nevet később megváltoztatta. »Ha már nem vagy Jolán, akkor inkább a Lidi illik hozzád« mondta.” (JÓZSEF J. 1999: 184.) A *Lidi* névvel tehát a költő, lemondva az eredeti, proli névváltozatról, mintegy visszanépesítette elpolgáriasult nővérét.

10. A szellemes, de kissé nyakatekert első sor szintet lépett, amikor a költő a *Lucie* nevet *Lidi*-vel, és a *fénye* szót az *öccse* szóval helyettesítette. Nem utolsó sorban a tautologikusan játékos megoldás „nénjének öccse” bevezetése miatt. A folytatás is a rokonságfogalmak körében marad. A vers második sorában ugyanis újabb, mitikus név bukkan föl: Batu kán neve, aki a tatárjárás során, seregei élén felprédálta a magyar királyságot. József Attila itt tréfásan, sőt karikatúrisztikusan ahhoz a hagyományhoz kapcsolódott, amelynek keretében például Ady Endre a maga őseit keleten („Ott járhatott egy céda őszám / S nekem azóta cimborám, / Apám, császárom, istenem”) vagy a honfoglaló vezérek között (Ond vezér unokája) kereste. A kifordítás abban áll, hogy Batu kán ugyan keletről érkezik, mint az ősz Kaján vagy Ond vezér, de halálos ellenségként viselkedik. A versbeli én ezt a halálos ellenséget nevezi rokonának. A sorban van még egy tréfás csavar: a falusi ember, különösen a huszadik század elején a pesti rokonra gyakran mint felsőbb kapcsolatra, mint büszkélkedni való, fővárosban élő, tágabb horizontú emberre hivatkozott. Ahogy a falujába hazalátogató cseléd A kanász című versben „fővárosi grófkisasszonyként” páváskodik, úgy jelenik meg a versbeli én a keleti pusztákról származó Batu kán nagyvárosi hozzátartozójaként, valakiként, akihez még alkalomadtán az Arany Horda kánja is protekcióért folyamodik.

A nélkülözés képei után, a vers csattanójában érkezünk el egy újabb névhez, a szerző teljes tulajdonnévéhez: „Én, József Attila, itt vagyok!” Ebben a hangosan

elkiáltott jelentkezésben egy újabb, az *Attila* keresztnéven alapuló Arany János-i utalásra bukkanunk, amelyet kölcsön véve a nyilvánosság elé lépő ifjú hallatlan önbizalomról tesz tanúbizonyságot: „Csillag esik, föld reng: jött éve csudáknak! / Ihol én, ihol én pőrölyje világnak! / Sarkam alá én a nemzeteket hajtom: / Nincs a kerek földnek ura, kívül rajtam!” De a túldetermináltság elve alapján a sorhoz egészen más irányból is közelíthetünk.

SZABOLCSI MIKLÓS joggal figyelmeztet arra, hogy ez az első olyan verse József Attilának, amelyben a párizsi tartózkodás idején kezdődő villoni hatás egyértelműen felismerhető: „ez az önarckép itt sajátos vonásokat ölt: egyúttal epitáfium – sírfelirat – is, mégpedig Villon versformájában és modorában. A Bevezető versformája voltaképpen a villon-i, illetőleg a Villon által használt nyolcas, a huitain, a két félszakasszal, a kettős ölelkező rímmel, a nyolcas szótagszámú sorokkal, apró tények halmozásával. Talán a villoni forma legelső megjelenése József Attilánál.” (SZABOLCSI 1977: 700.) Nem hiszem, hogy a Bevezető műfajilag a sírfelirattal lenne rokonítható. Sokkal inkább a Hagyaték, vagy más néven a Kis Testamentum nyitó strófájára való rájátszást fedezhetünk fel az „Én, József Attila, itt vagyok!” sorban. A magyar fordítás egészen közel áll a magyar költő verséhez: „Én, François Villon diák, / A négyszázötvenhatos évben”. Az eredetiben azonban a nyitó sor az évszámot adja meg, s a személyes bemutatkozás a második sorra marad: „L’an mil quatre cens cinquante six, / Je, François Villon, escollier”. József Attila idéz egy másik Villon-helyet is egyik, Párizsból nővérének írt levelében: „Cy gist et dort en ce sollier, / Qu’Amour occist de son raillon, / Ung pouvre petit escollier, / Qui fut nommé François Villon.” (József A. 2006b: 173.) A saját név kimondása tehát akár a hun uralkodó kardvillogatásával, akár a nélkülöző párizsi diák hanyag gesztusával a költészet terepére belépő fiatalember ambiciózus és önérzetes bemutatkozása. Érdekes, hogy a költő osztályharcos kontextusban helyezi el énjét, anélkül, hogy szerepvállalását pontosan meghatározná, ámbar a vers közepének a nélkülözéseket részletező sorai inkább a proletár identifikációt valószínűsítik.

11. A Nincsen apám, se anyám kötet másik fontos névtani verse a József Attila címet viselő darab, amely a Bevezetővel ellentétben valóban sírfelirat. A név a sírkövön esszencializáló, összegző, a megjelölt lény egészét tömören összefoglaló jelzés a személyről, akit a sírhant takar. Ebben az értelemben a sírban nyugvó, harmadik személyben megidézett alakra múlt időben visszatekintő vers úgy is értelmezhető, mint a *József Attila* név jelentésének feltárása. Egyik mintája az utoljára idézett Villon-vers, a Rövid sírfelirat lehetett. A költemény külön érdekessége egy, a költő által saját magának ajándékozott ragadványnév, egy mondatból zsugorított név, névbe tömörített mondat: „a rokonok / úgy hívták: Többé-itt-ne-lássam”. A természeti népek gyakran élnek a névadásnak ezzel a módjával. A barramundi halat totemként tisztelő melanéziai törzs tagjait például így nevezték el: „A-barra-mundi-úszik-a-vízben-és-lát-egy-embert”, vagy: „A-barra-mundi-eltör-egy-lándzsát”. József Attila önmagára alkalmazott ragadványneve azonban természetesen nem totemisztikus eredetű, hanem az olyan irokéz nevekhez áll közel, amelyek szószerinti jelentésükkel viselőjüket jellemzik, annak valamely lényegi sajátosságára irányítják a figyelmet. Így például egy szegény asszony fiát ilyen névvel jelölik: „Ő-szükséget-szenved”.

(LÉVI-STRAUSS 1962: 230, 235–236.) A névnek ezt a típusát természetesen nemcsak a természeti népek kultúrájában találjuk meg. Francia példák: *N'-a-qu'-un-œil* ('Félszemű', szó szerint: 'Csak egy szeme van'), *Quinement* ('Igazmondó', szó szerint: 'Aki nem hazudik'); olasz példák: *Bentivoglio*, *Benvenuto* ('Óhajtalak téged', 'Isten hozott') (DAUZAT 1934: 104, 7–8). Számos bibliai példát is idézhetünk a mondatból (egybeírással) zsuigorított névre: *Michael* ('Isten összehasonlíthatatlan'), *Josaphat* ('Isten ítélt'), *Emmanuel* ('Velünk az Isten') (DAUZAT 1934: 19). Nyelvészeti tanulmányai során József Attila a magyar nyelvtörténetben is találhatott analógiát az ún. óvónevek között: *Mavagy* (csak ma van, a holnapot már nem éri meg), *Numel* (nem él, már halott, a halálnak nincs vele dolga) (PAIS 1921–1922. 18: 95–96). De ilyen a *Parsifal* típusal rokon mesehős, *Nemtudomka* neve is, aki minden kérdésre azt válaszolja, hogy „Nem tudom” (SOLYMOSSY 1927: 87).

József Attilának azért volt szüksége erre a nyelvi kategóriára, mert szó szerinti értelme lévén, igen markánsan és tömören lehet vele jellemezni egy embert, illetve, ebben az esetben, más emberek hozzá való viszonyát. De nemcsak ezért. Ha így fogalmazunk: „A rokonok azt mondták, hogy...”, vagy „A rokonok azt kívánták, hogy...”, vagy „A rokonok nem szerették”, ezzel csupán a rokonok szubjektív hajlandóságát jellemezzük. Ha azonban ezt a felszólító módú, tárgyias igealakkal ellátott mondatban rejlő elutasítást megbélyegző csúfnévként sütjük a megnevezett homlokára, ezzel az ő sorsát, személyét minősítjük visszavonhatatlanul.

Ez a névtípus alkalmat adott továbbá a költőnek egy mély értelmű szójátékra a *hívni* szó kettős értelmével. *Hívni* egyrészt azt jelenti: 'megnevezni'. Másik jelentése: 'odainteni, odaszólítani, vendégül látni'. Ha az első jelentést vesszük figyelembe, akkor a mondat jelentése korrekt: A rokonok így nevezték: *Többé-itt-ne-lássam*. Ha azonban a második értelemben vesszük a *hívni* szót, paradoxont kapunk: A rokonok úgy hívták, hogy elküldték. Az idézett sor költői hatása egyrészt a mondatból zsuigorított névből, másrészt a *hívni* ige két jelentésének ütköztetéséből, összeugrasztásából származik. A *Többé-itt-ne-lássam* nevet persze valójában nem a rokonok adták a költőnek, hanem ő maga foglalta így össze más emberek hozzá való barátságatlan viszonyát; névvé változtatta, nevesítette a világ vele szembeni viselkedését.

12. A Nincsen apám, se anyám kötet harmadik névtani verse korábbi publikációkban az Örökélet, a Medvetánc kötetben Nemzett József Áron címet viselő költemény. Három tulajdonnév szerepel a szövegben. Az első kettő a személyazonosság megállapításához konvencionálisan hozzátartozó „Apja neve”: „Nemzett József Áron”, „Anyja neve”: „Megszült Pócze Borcsa”. Ez utóbbi nem a hivatalos *Borbála* változatban, hanem becézett alakban szerepel, ahogy például a szabadszállási család szólította vagy emlegette őt. A harmadik név, amely az egykorú versekben több ízben is felbukkan, az aktuális szeretett lány neve: „Szerettem Lucám, / de Luca nem szeretett”. Wallesz Lucáról van szó, akinek a fiatal költő valóban eredménytelenül udvarolt. Az idézett sorok a Tiszta szívvel sajátos újramondásai: „Nincsen apám, se anyám [...], se csókom, se szeretóm”. Ahogy az 1925-ös költemény a negatív önmeghatározás verse, úgy a Nemzett József Áron is az, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi versből hiányzik a Tiszta szívvel dühös lázadása. Ezt itt mély rezignáció helyettesíti: „élek mindörökké / gazdátlan és ostobán.”

A vers címében feltüntetett névvel ellátott verset ezekben az években többen is írt József Attila (Simon Jolán, Németh Andor, Istenhegyi László vagy más változatban Laci bá' címek alatt), s ezek a szövegek egyaránt a címben szereplő nevek jelentéstartalmát fejtik ki groteszk-tréfás módon. De olyan vers, amelyben a névmágia, a névvel végzett varázslási célú műveletek előfordulnak, csak egy akad, a Bethlen István című. Ez is portré-vers, mint az említettek, a név említésének mágikus motivációjára csak a csattanójában derül fény: „Ezt, mikor éhen összeestem, / tisztos bosszúból verselém, / mert meghalok, de ő e versben / örökkön él e sártekén”. Ismerünk mítoszokat, amelyek szenvedő hősei vágyódnak a végső pihenést jelentő halál után (például a Bolygó Hollandi, Sziszüphosz, Tantalosz, a Danaidák), de elkövetett bűneik miatti büntetesként nem halhatnak meg. A vers beszélője a neve címben történő megidézésével és alakja megörökítésével örök élettel bünteti meg a név viselőjét, az akkori magyar miniszterelnököt, akinek országlása idején a lírai én az éhségtől ájultan esett össze.

13. A névtani témák azokban az években szaporodtak fel a Nincsen apám, se anyám kötet verseiben, amikor a költő a nyelv és a költészet viszonyáról egy, a névmágiára épülő koncepciót fogalmazott meg. Érdemes megvizsgálnunk, mi a viszony a költői gyakorlatban felismerhető tendencia és az elméleti beállítódás között. József Attila költészetelméleti alaptétele a költői gyakorlatot teljes egészében a névvarázsról vezeti vissza: „A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs”. Az elmélet megértéséhez tisztáznunk kell, mit értünk néven. Ha a tétel mögött rejlő névtani szakirodalmat nézzük (megmaradva az említett példákhoz, HORNYÁNSZKY GYULA, ZLINSZKY ALADÁR és SOLYMOSSY SÁNDOR írásainál), a *név* első jelentése: ’tulajdonnév’. A költészet mintája ebben az értelemben a tulajdonnevek mágikus kezelése: a névadás és a nevekkal végzett más típusú cselekvések (lélekcsitálás, ártó szándékú megnevezés, halálra vagy – Bethlen István, majd évekkel később, Horger Antal esetében, groteszk módon – életre nevezés).

14. A Nincsen apám, se anyám kötetből sorra vett darabok azonban jól mutatják, hogy a tulajdonnévre alapozott versek a korpusznak csak egy kis töredékét teszik ki. Ahhoz, hogy a *név* szó eljátszhassa a költészet definíciójában betöltendő szerepét, érvényét messze ki kellett tágítani a szorosán vett tulajdonnevek körén túlra. A kitágítás, legalábbis a köznevek irányában, nem ütközött nagy nehézségekbe. A köznevek több irányból is belépőjegyet kaphatnak a tulajdonnevek exkluzív körébe. Először is a névtabu folytán tilalmassá vált tulajdonnevek helyettesítő neveiként. Az egyik legközelebbi példa épp a költő keresztneve, az *Attila*, az ’atya’ szó becézett változata: ’atyácska’, amelyet a hagyomány szerint a gótok adtak a kiejtési tilalom alá esett igazi név helyett. Az *Attila* tehát köznévből lett tulajdonnév.

A másik irány ennek a fordítottja: amikor a tulajdonnévben rejlő varázserő mintegy rásugárzik a hasonló hangzású vagy azonos elemet tartalmazó köznevekre, ami ez utóbbiak kimondásának tilalmát vonja maga után: „Míg Tahitiban P o m a r e királyné uralkodott, a p o ’éjszaka’ szót nem volt szabad kiejteni, s helyette m i -t mondtak.” A névvarázs szempontjából tehát a tulajdonnév és a köznévközötti határ feloldódhat. Varázserővel a köznevek is felruházhatók, hiszen vadászat során

például a *tigris* szót is helyettesíteni kell egy ártalmatlan szinonimával: *macska*. A medve eredeti finnugor neve is valószínűleg a névtabu folytán nem maradt fenn, egy ’mézevő’ jelentésű szláv szóval helyettesítették a totemállat nevét. (ZLINSZKY 1927: 106, 107.) A tilalmak, vagy épp ellenkezőleg, a varázserő érvényesítésének esetei a József Attila által is ismertnek tekinthető szakirodalom szerint más szófajokra is kiterjedhettek (SOLYMOSSY 1927: 89), így például a számnevekre (l. pl. a *Sextus* név eredetét), sőt, még az indulatszavakra is (a felsőhajtó mesehős példája, aki sóhajával ráhibázik az ellenséges mesebeli lény titkolt nevére).

Célszerű külön kitérni az igékre. A varázsszövegek ugyanis nem korlátozódhatnak a nevekre. Szükségképpen tartalmaznak igéket, amelyek kívánságot, vágyat, akaratot, parancsot fejeznek ki. A Szabad-ötletek jegyzékében önbiztatásul idézte a költő a híres krisztusi formulát: „Kelj föl és járj!” (József A. 1992: 451). Verseiben a költő számos alkalommal élt varázsigékkal. Ismerete – egyebek között – SEBESTYÉN GYULA regölésről írott könyvét, és Regös ének című versében maga is „regölt”: „V á l j o n szénájuk szalmává, / tányér tészta piócává [...] / Láng l e g y e n kecskéjük szarva, / b ö k ö d j ö n a paplanukba”. Egy költőre című, Babits ellen írt versében ezt a formulát találjuk: „Pálmáját ö n t ö z z é k ebek, / á l l j o n közibük ő is. / K e r t é s s z e n őszi kerteket, / hol megtrágyázzák őt is”. Az átokformula megjelenik az Öt szegény szól című, kalevalázó versében: „Világ valamennyi vizét h a z a t e r e l d, víz juhásza. / Csíbor h ú z z o n tücsökzenét / undok urad udvarába”. Egyik verstördelme nem más, mint osztályharcos átokmondó varázsigé: „Dagadt hentes bárdja v á g j o n á t, / tátott hátadba h u l l j o n b é a hó / te kézrebbentő, hülye elnyomó”. Gyömrői Editnek címzett kései szerelmi átkozódásában újra felbukkan a formula: „Bogár l é p j e n nyitott szemedre [...] H a l j m e g !” A Nagyon fáj című vers sokkoló záró része ugyanebbe a körbe tartozik: „Segítetek / kis gyermekek! / A szemetek p a t t a n j o n m e g / ott, ő, ahol jár”. Végül ugyancsak a *Kalevala* nyelvén üzi szervezetéből kínzó betegségét: „N e b o l o n d o z z a belemben, / n e k o p o g j a kebelemben”.

Látható tehát, hogy József Attila jól ismerte a varázsszövegeket, teljesen tisztában volt azzal, hogy a mágikus ártás és védelem érdekében (felszólító módú) parancsoló és tiltó igéket kell igénybe venni. Ezért adhatunk hitelt SZOMBATI SÁNDOR emlékezésének, amely szerint „A legkiválóbb nyelvészekkel barátkozott, és éjjelenként keresztül vitatkozott egy-egy szóról, igéről. »A szó több mint a cselekedet« – mondogatta – »az ige több a tett... Nem érzitek? Ige... megigézni... a szóval megigézni, elvarázsolni, megváltoztatni a dolgokat«”. (SZOMBATI 1937: 10.) Kosztolányi Ige című, rövid kis írásában ugyanebben a szellemben idézte a Biblia ismert helyét: „Milyen csodálatos is a bibliának ez a szózata: »Kezdetben vala az ige.«” (Kosztolányi 1990b: 234.) A név és az ige között ezért az idősebb költő a magyar nyelvben hidat vert: „Főnév és ige közt a magyarban nem oly gyökeres a különbség, mint az indogermán nyelvekben. Ha ezt írom egymás mellé: a f a g y b e á l l t, és a v í z f a g y, akkor talán kitetszik, hogy a határok mesterségesek, s a mi főnevünk cselekszik is, az ige egyszerűen magát a dolgot is jelzi.” (Kosztolányi 1990c: 269.) Ezek alapján érthető, hogy nála a *név* és a *szó* rokon értelmű terminusokként kezelhetők. A verseiből idézett varázsigék mutatják, hogy a *névvarázs* terminus érvénye József Attilánál is kiterjedt az igékre. A névvarázselmélet tehát nemcsak a tulajdonnevek mágiájáról, hanem a szónak a költészetben birtokolt varázsserejéről szól.

Eszméletörténeti irányból közelítve a név és szó közötti ingamozgáshoz, ugyanehhez az eredményhez jutunk. HORNYÁNSZKY GYULA A szó hatalma című tanulmánya, mint már címe is mutatja, a nyelv varázserejének kérdését eleve tágabban vetette föl. Csak a gondolatmenet egy későbbi pontján szűkítette a fókuszot a nevekre: „Külön kell most szemügyre vennünk a szók egy olyan csoportját, melyben ez az önálló létre és jelentőségre való törekvés érthető okokból erősen megvan: a *személyneveket*, az istenek és emberek neveit.” A tanulmány Victor Hugo Contemplations-jából származó mottója is a szó hatalmát hirdeti: „Car le mot, c'est le Verbe, et le Verbe, c'est Dieu” („Mert a szó az Ige, és az Ige az Isten”); Pór Péter nyersfordítása). (HORNYÁNSZKY 1914: 639, 633.) De ZLINSZKY ALADÁR A névvarázs című tanulmányának gondolatmenete is a szó varázshatalmából indul ki: „Ismeretes, hogy a primitív népek a szónak, mint ilyennek, sajátosság, misztikus jelentést tulajdonítanak, s bizonyos esetekben valóságos varázshatalmában hisznek”. Ahogy HORNYÁNSZKY, úgy ZLINSZKY is a gondolatmenet későbbi pontján szűkíti a figyelem fénycsóvját a nevekre: „Ha ily önállósága van a szóknak általában, mennyivel inkább megvan ez az önálló létre és jelentőségre törekvés a személyneveknél!” (ZLINSZKY 1927: 101.)

II. A műalkotás mint résztelen egész

1. A szóhoz mint a költészet elsődleges anyagához nemcsak a szófajok felől, tehát alulról, hanem a szavakból álló nagyobb egységek, a szintagmák és a mondatok felől, tehát felülről is vezetett út József Attila gondolkodásában. Mondattani reflexiót ugyan jóval kisebb mennyiségben találunk nála és Kosztolányinál is, mint szótani tárgyú eszme-futtatást vagy megjegyzést, de már a mondatból zsugorított név, a *Többé-itt-ne-lássam* jelezte, hogy milyen viszony kidolgozása került napirendre a fiatal költő gondolkodói műhelyében a mondat és a szó között a húszas évek végén.

2. Ezek közül a leginkább eligazító jellegű a névvarázs-elmélet első megfogalmazásának részeként, az Ady-vízió című írásban olvasható passzus: „Ha e két sort – olvassuk Az Illés szekerén című vers kezdő sorpárjáról – ítéletnek tekintem, észre kell vegyem, hogy több ítéletet foglal magában. Ez ítéletek azonban különbözőek és széthullanának, ha e két sor össze nem tartaná őket. De éppen ez összetartást által már nem különülnek el, nem különböznek s minthogy mint különböző ítéletekhez illik, különbözniök kellene, hogy legyenek, megszűnnek ítéletek lenni. Azt mondhatni, hogy ezáltal csak egy ítélet van jelen. Igen ám, de a vers egész, s ha egészében elolvassuk, azt látjuk, hogy ez az ítéletelemzés végig megismételhető. De – és ez a fontos – így a végén az egész vers egyetlen ítélet volna – ha volna alanya és állítmánya. Azonban nincsen, s így megint eljutottunk a szó keletkezéséhez.” (József A. 1995e: 167.)

Az idézet szépséghibája, hogy nem mondatokról, hanem ítéletekről, tehát logikai kategóriáról beszél. De a költő nem marad meg következetesen a logikai terminológiánál, hanem a gondolatmenet végén átlép a nyelvtan területére. Az ítéletek összeolvadása révén nem a fogalomhoz, hanem a szóhoz jutunk el. A levezetés alapjául szolgáló probléma logikai természetét akkor fedhetjük föl, ha összehason-

lítjuk a fenti levezetést azzal, ahogyan PAULER ÁKOS, József Attila egyik fő filozófiai forrása a húszas évek végén a fogalomképzés jelenségét leírta: „A fogalom az ítélet produktuma. A háromszög helyes fogalmához tudnom kell, hogy sík, melyet három egyenes határol, stb. A fogalom helyes ítéletekből elvont eredménye azon ismereteknek, amelyeket valamely tárgyra vonatkozólag szereztünk [...] a fogalmat [...] egységes szimbólummal, pl. szóval jelöljük. A fogalom már logikai kiválogatás eredménye. Csak azon tartalmakat öleli fel, melyeket helyeseknek, jellemzőknek, igazaknak tartunk, lényegeseknek.” (PAULER 1920: 49–50.)

József Attila, noha összekeverte a logikai és a nyelvészeti szférát, tisztában volt a kettő eltérő voltával. Egyik helyen világosan megfogalmazta (József A. 1995h: 264), hogy „igen fontos megtudni, miféle vonatkozásban áll egymással a szó meg a logizma” (a fogalom tiszta logikai megfelelője), még ha aztán nem is hajtotta végre ezt a fontos tisztázást. A kevert logikai és nyelvtani gondolatmenetet mondattani érveléssé homogenizálva úgy fogalmazhatunk, hogy ha a mondatba foglalt tartalmak fönmaradnak, miközben a mondat szerkezetét biztosító alany-állítmány váz föloldódik, eredményül szót vagy szószerkezetet kapunk. A mondattól tehát ugyanazon az úton juthatunk el a szóhoz, amelyen az ítélettől a fogalomhoz eljutottunk: az „összepsztítás” útján.

3. Az „összepsztítás” crocei eredetű fogalom, amely arra szolgál magyarázatul, hogy hogyan válnak intuíciónvá a költői szövegbe került spekulatív elemek, elvont gondolatok. Úgy, hogy a gondolati tartalom megmarad, de annak logikai vonatkozásai, alany-állítmány szerkezete az ihlet hevében elolvad. József Attila az Ady-vízióban élt ezzel a terminussal Az Illés szekeren című vers magyarázata során: „Ady e két sora legbensőbb valóságokra vonatkozó. Szintetikus autothetikus ítéleteket pusztít össze” (József A. 1995e: 168). Az összepsztítás problémájával való birkózásról vall néhány, az Ady-vízióval hozzátétőlegesen egy időben készült rövidebb feljegyzés. „Az ihlet – olvassuk az egyikben – az ítélettétel ítélésbeli mozzanatának megsemmisítése. Az alany és állítmány különvalóságának megszűnt az ihletben.” (József A. 1995c: 136.) A másik vázlaton a költő példával is megvilágította elgondolását: „Az ólom szürke – ítélet” – írta. Ha megszüntetjük ennek az ítélettételnek az ítélésbeli mozzanatát, azaz ha eltávolítjuk belőle az alany-állítmány szerkezetet, maga a gondolattartalom nem pusztul el, csak formát változtat: „A szürke ólom – képzet.” Az ítélet tehát képzetté alakul át. Ez a transzformáció azonban nem csupán az ítélet-jelleget alakítja át képzet-jelleggé, de a mondat szerkezetet is jelzős szerkezetté egyszerűsíti. A példák után következő mondatokban a költő (ítélet helyett annak tiszta logikai megfelelőjével, a *tétel* terminussal élve) megismételte az első följegyzés mondanivalóját: „egy tétel értelme mint önálló lelki jelenség csak alany és állítmány nélkül, vagyis nem logikailag szerepelhet. – A költemény tételei tulajdonképpen oly tételértelmek, amelyek csak utólagosan, azaz pusztán formailag válnak tétélekké.” (József A. 1995d: 138.)

4. A névvarázselmélet megértéséhez ez a mondat felől történő közelítés visz a legközelebb. A hatalommal rendelkező szó, a varázserő birtokában lévő név születése ugyanis a költői műalkotás létrejöttének a modellje. Márpedig a költemény

egymást követő mondatok, vagy logikai szempontból ítéletek sorára tagolható, s a művé történt egységesülés József Attila felfogása szerint ennek a tagoltságnak a felszámolódását, résztelen egésszé való alakulását jelenti, amilyenek a költő a szót tekinti: „Miután azonban megszűnnek ítélet lenni, az alany és állítmány is megsemmisül, mint olyan, hiszen azokká, tehát egyben különvalókká, éppen az ítélet tette őket. Eggyé olvadnak, aminthogy a világegészben is egyek. A költemény pedig, minthogy a dolgokat nem a maguk valóságában tartalmazza mint esetleg zsák, nem más, mint neve annak a dologi csoportnak, amelyet bontatlan egységbe foglal: névvarázs.” (József A. 1995e: 168.)

A költemény mint önálló részeket nem tartalmazó szó keletkezése tagolt mondatból, mint a varázserejű név értékével rendelkező szó. Bizonytalanak tűnik annak a nyelvi egységnek a státusza, amelyen József Attila koncepciója nyugszik. Ez a bizonytalanság nagyobb részt eloszlik, ha figyelembe vesszük e varázserejű felruházott nyelvi egységnek tulajdonított különleges helyzetet. E különleges helyzet meghatározása során jó szolgálatot tesz KLEMM ANTAL tanulmánya a finnugor ősmondatról, amely szerint a kezdeti állapotban a mondat nyelvilleg az állítmányból állt, egytagú volt, mondatzónak tekinthető. S ez az állítmány névszó volt, a megjelölendő dolog neve: *kutya*, *fa*. Az alany nyelvilleg még nem szerepelt, a nyelvi jelölést a rámutatás helyettesítette a megnevezett tárgyra: *kutya!*, *fa!* A mondat és a szó ezek szerint az ősnyelvben még egybeesett. (KLEMM 1928: 68–69.)

5. Az Ady-vízióban a *hajnal* szó példáját említve József Attila külön névvel is megjelölte ezt a szómondatot: „Pl. a hajnal eredetileg nem szó volt, hanem ily kifejezésjelentés: az ég leánya. Vogul: chuj nalem.” (József A. 1995e: 167–168.) A *kifejezésjelentés* neologizmus, voltaképpen két nyelvi funkció összeötvözéséből keletkezett terminus. A nyelv egyik funkciója, hogy kifejezze az alany valamilyen érzését, belső késztetését. A másik pedig, hogy jelentést adjon valamely tárgynak, minőségnek, folyamatnak. Ha ’az ég leánya’-t azonosítjuk a MUNKÁCSI BERNÁT vogul népköltési gyűjteményében szereplő mitikus alakok egyikével (például Arany-Kalteš asszonnyal), akkor ez a „kifejezésjelentés”, ez a szómondat tulajdonnévi jellegűnek tekinthető. (MUNKÁCSI szerk. 1893: 49–51, 231–233.)

További nyomra vezető szó tehát az „eredetileg”. József Attila megkülönbözteti a mai és a kezdeti nyelvallapotot. Ma a *hajnal* egy szó, kezdetben, a nyelv születésének hajnalán pedig „kifejezésjelentés” volt. Az Ady-vízió egy másik helye igazít útba, mi a jelentősége a névvarázselméletben a kezdeti nyelvallapotnak: „Se nem intuíció, se nem spekuláció – a művészet egy harmadik szellemiség, mondjunk egy nevet: ihlet. A szellemiség minőség s az ihlet tehát legkisebb részben is az, a költemény legkisebb elemében is költemény. A költemény legkisebb eleme, része a szó, a szó tehát önmagában is költemény. De minthogy a költemény nem intuíció, minden használt szó pedig az, nyilvánvaló, hogy a szó keletkezéséskor volt költemény. Az ihlet (költészet) az a szellemiség, amely a szavakat, a nyelvet megteremtette.” (József A. 1995e: 166.)

József Attila tehát úgy látja, hogy a mai írt költemény mintegy megismétli a szó születését, a nyelv keletkezését. A *hajnal* szó intuíció, de amikor megszületett, még „kifejezésjelentés” volt. A mai szó, a használt szó egyszerű képzet, a születő szó

ellenben még varázserővel rendelkező (tulajdon)neve volt annak a dolognak, amit megjelöltek vele. Ezért írja a Magyar Mű és Labanc Szemle című vitairatában, hogy „Az »él«, »szem«, »fej« szavakat ugynevezett »primitív lelkek« alkották, még pedig sokkal varázslatosabb ihlettel, semmint aminő a képzettársítás” (József A. 1995g: 252). A felsorolt nyelvi egységek a mai nyelvben köznevek, crocei értelemben intuíciók, illetve képzetek jelölései, de születésük idején „varázslatos ihlettel” lettek létrehozva, tehát kifejezésjelentések, varázserővel rendelkező (tulajdon) nevei voltak az általuk jelölt emberi testrészeknek. Használatba vételük során elveszítették a varázserőt, s ezt csak a születésükhöz visszatérni képes költészet adhatja vissza nekik. A költeményben újjászületnek a szavak. A költemény tulajdonnév, amely az azt alkotó közneveknek visszaadja eredeti tulajdonnévi státuszukat.

József Attila névvarázselmélete tehát nagyon sajátos logikával, meghatározott irányban mozgó, nem konvencionális bölcséleti és nyelvfilozófiai irányokat követve, kreatív módon megalkotott, de meglehetősen koherens, a tulajdonnév mint prototípusra épített koncepció volt. Azoknak a tágabb nyelvfilozófiai megfontolásoknak a rekonstruálására, amelyekre a költő a szóvarázsról szólva támaszkodott, itt nem vállalkozhatunk. A névtani vonatkozások kereteiben maradvá megállapítható, hogy ennek a koncepciónak a feltételei József Attilánál a húszas évek végére korlátozódtak, s az évtizedforduló több fontos értekezésében és fogalmazványában találkozhatunk vele. Az 1929 augusztusában megjelent Ady-vízió után az 1930 elején írt Babits-pamfletben diffúz módon, szétszórtan vannak jelen olyan megállapítások, amelyek a névvarázselméltre vezethetők vissza. A Magyar Mű és Labanc Szemlében, mint láthattuk, mindez koncentráltabban található meg.

6. Az 1930 szeptemberében keletkezett Irodalom és szocializmusban már jelentős továbblépésnek vagyunk tanúi, amely lényegi pontokon számolta föl a névvarázs-koncepció eredeti szemléleti alapjait. „A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs”: ebben a formulában szoros egységben találjuk a „költészetet”, a „nemzetet” és a „nyelvet”. Az Irodalom és szocializmusban bekövetkezett marxista fordulat ugyan nem szüntette meg nemzet és nyelv szoros összefüggését, de megbontotta azt. A nemzet a költő szemében két, egymással kibékíthetetlen társadalmi osztályra szakadt, elnyomókra és elnyomottakra, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra, burzsoáokra és proletárookra. Mindkét alapvető osztály saját művészetet alakít ki a közös nemzeti nyelvi alapon, de a két kultúra, a két művészet különbsége lehatol a nyelvhasználat szintjéig. Az Ady-vízióban még oly tiszta képlet így megzavarodik. Mivel József Attila 1930 őszétől néhány éven át a proletariátus saját kultúrájának a kiépítése érdekében szorgoskodott, a nemzet lelke, tehát a nyelvalkotóként homogén módon kezelt nemzet nem lehetett számára többé végső instancia. Értekezői nyelvéből a nemzet lelkével együtt a névvarázs fogalma is eltűnt.

A szó születéséről és a szó születését megisméltő költészetről szóló koncepció azonban az Ady-vízióban megismert formájában, a lényegét illetően fennmaradt: „a mű mint puszta, résztelen egész áll szemléletünk előtt [...] ennek a két sornak:

»Boldog órák szép emlékeképpen

Rózsafelhők usztak át az égen.« (Petőfi)

szintén vannak részei – a vers szavakból áll –. Ezeknek különválósága azonban végképpen megsemmisül és csak összességük a maga felbonthatatlan

(mert különben művészileg megsemmisülő) egészében él szemléletünkben [...] a műalkotás a legkisebb elemében is műalkotás [...] a szó önmagában is műalkotás, hiszen a szó a műalkotás legkisebb eleme. Másfelől azonban a szó szemlélet, a műalkotás pedig [...] nem az [...] a szó tulajdonképpen csak mint használt szó, tehát mint meglévő szó szemlélet [...] ha a szó műalkotás; a használt, a meglévő szó pedig nem az; akkor nyilvánvaló, hogy a nem-meglévő szó műalkotás. Minthogy pedig kifejezésünk szerint nem-meglévőről és mégis szóról beszélünk, – a keletkező szót kell értenünk rajta. Vagyis a szó a használatban szemlélet, keletkezésében azonban műalkotás. Így a szó a műalkotásban saját keletkezésének a szerepét játssza. Még pedig olyan módon, hogy a költeményben lévő összes többi szóval egyszerre keletkezik. A költeményt eszerint úgyis fölfoghatjuk, hogy egyetlen keletkező szó, hogy a keletkező neve annak a dologi csoportnak, amelyet bontatlan egységbe és végső szemléleti egészbe foglal.” (József A. 2018c: 144–145.)

7. Ez a fejtegetés volt az utolsó, amely (a szó említése nélkül) a névvarázs problémáját József Attila pályáján tárgyalta. A költő a harmincas években új költészetelméleti felfogást alakított ki, amely messzire elrugaszkodott az utoljára az Irodalom és szocializmusban kifejtett koncepciótól. Kérdés, ez a fordulat milyen következményekkel járt a névvarázselméltre és a névtani ihletre. Kosztolányi és József Attila tájékozódásának a nyelvészeti idealizmuson túl volt egy másik közös övezete: a mélylélektan iránti érdeklődésük. FREUD műveiben rendkívüli bőségben álltak rendelkezésükre példák azzal kapcsolatban, hogy mit tesz a nevekkel a tudattalan „retorikája”. Ennek a freudi onomasztikának és a két költőre gyakorolt hatásának vizsgálata azonban önálló tanulmányt igényel.

Itt be kell értnünk annak megválaszolásával, hogy a Nincsen apám, se anyám kötetben olyan hangsúlyosan jelen lévő névtani ihlet folytatódott-e a harmincas évek költészetében azután is, hogy a névvarázselmélet többé nem fordult elő a költő elméleti írásaiban. A szókultusz folytatódásáról egy nagyon szép, töredékes vallomásból értesülhetünk: „Nyelvünk ízei gazdagon kiforrta. A magyar szóból finom műszer lett, zajtalan sebességű gép, mellyel a mérnöki elme könnyedén alakíthatja fogalmait. De a lélek homályos vidékeit is lágyan kiemeli mélyeiből költőink ihlete. Nyelvünkkel megmintázhatjuk a kövágó motorok pergő zaját s az udvar sarkában gubbasztó maroknyi szalmaszemét alig-alig zizzenő rebbenését. Egyszóval nyelvünk ősi és modern, erdei-mezei és városi, ázsiai és európai. Mi is ősieik és modernek vagyunk, európai magyarok. Mérnökök, üzletemberek, szántóvetők és költők népe.” (József A. 2018d.) Az idézet, Kosztolányi kifejezésével a szóvarázsról, HORNYÁNSZKY GYULA szavaival a szó hatalmáról vallott.

8. A magyar szó e felmagasztalása jelzi, hogy a névtani ihlet a harmincas évek költészetében elméleti fejtegetések hiányában sem kapott kevésbé nagy hangsúlyt, mint a Nincsen apám, se anyám kötetben. A Mondd, mit érlel... sorpárja az elidegenedést, eltárgyasulást, a szellemi értékek áruvá alacsonyodását panaszolja a hírnév és a márkanév kontrasztba állításával: „neve ha van, csak áruvédjegy, / mint akár-mely mosóporé”. Találkoztam olyan állítással, amely szerint József Attila itt konkrét élményre utalt vissza: nevével egy áruház tisztasági szereket árusító polcán mint

mosópor-márkával találkozott. Akár így volt, akár nem, a tulajdonnév és ezáltal a név viselőjének lealacsonyodása a modern polgári társadalom körülményei között mindennapos tapasztalat volt számára. JÓZSEF JOLÁN szerint ez az élmény tréfás regiszterben is megisméltődött életében, amikor 1937 tavaszán, a Flóra-szerelmem csúcspontján a nővér a költőt születésnapján Flóra-szappannal lepte meg. Az ilyen ajándék nem nélkülöz némi intim, sőt erotikus utalást SEM. (JÓZSEF J. 1999: 248.)

9. A hetedik című vers névtani sora: „Egy, kit a szó nevéen szólít” már-már a névvarázs-elmélet közvetlen közelébe visz minket vissza, különösen akkor, ha a költő egy 1936-os interjújában a versről utólag adott magyarázatát figyelembe vesszük: „»Kit a szó nevéen szólít«: Kinek úgyszólván minden dolog személyes ügye. Úgy kell felfigyelnie a szavakra, mintha a saját nevét hallaná. Különösen, amikor Párizsból hazakerültem, éreztem ezt így. Az utcán, amikor magyar szót hallottam, lépten-nyomon megfordultam, mintha minden szó ez lett volna: Attila, Attila.” (MOLNÁR 1936: 4.) Ennél a részletnél megint csak hosszan megállhatnánk, például az idegen nyelv – anyanyelv konfrontációjának Kosztolányit is oly annyira foglalkoztató kérdése kapcsán. De itt egyetlen szempontra szeretném felhívni a figyelmet: arra, hogy a költő számára a közönséges szavak tulajdonnévi értékűvé nemesednek, néven szólítják az alanyt. Párizsból hazatérve minden magyar szóból az *Attila* nevet vélte kihallani. A névvarázs-elmélet ugyanezt mondta a húszas-harmincas évek fordulóján: a költő a nyelvhez mágikus módon viszonyul, a nyelvben rejtőző varázserőt bűvöli elő, s ez az akció a szavakat nevékké lényegíti át.

10. A tárgyalt korszak legjelentősebb verse alighanem A város peremén. A történelmi materialista óda, ahogy FEJTŐ FERENC nevezte, nem nélkülözte a névtani vonatkozásokat: „Ki inti le – talán a földesúr? / – a juhász vad ebét? Gyermekekora gyermekkorunk. Velünk / nevelkedett a gép. / Kezes állat. No, szóljatok rá! / Mi tudjuk a nevét”. Ez a részlet a név újabb dimenzióját nyitja meg előttünk. A név ismerete és parancsoló, tiltó használata révén, különösen ha a megszólító hatalommal rendelkezik, uralkodhatunk a megnevezett személyen vagy lényen. A Biblia a teremtéstörténetben a névadásnak tulajdonítja az ember uralkodását a dolgok és lények fölött: „És formált vala az Úr Isten a földből mindenféle mezei vadat, és mindenféle égi madarat, és elvivé az emberhez, hogy lássa, minek nevezze azokat: mert amely nevet adott az ember az élő állatnak, az annak neve.” (Mózes I. 2. 19.)

A név tudása és kimondása révén bekövetkező féken tartás legnyilvánvalóbban a szolgálatra idomított háziállatokon demonstrálható. Ezért alkalmazza a költő a kézben tartandó gépi világra a nyájörző háziállat, a kutya metaforáját. Az idegenek számára félelmetes, mert kezelhetetlen állat fölött a vele folyamatos kapcsolatban élő ember a neve kimondása révén szabadon rendelkezik. A név ismerete folytán érvényesülő uralmi viszonyok kérdése azonban ember és ember közötti kapcsolatra is kiterjed. A névtabu, a tulajdonnév elrejtése éppen azt a célt szolgálja, hogy mentesek maradjunk idegen hatalmak befolyásától. Ha nem tudják a nevünket, nem rendelkezhetnek felettünk. A névben rejlik az adott személy vagy lény lényege. A név ismerete azért jelent hatalmat ezen a lényen, mert ezzel legfőbb titka, ereje, lényege jut birtokunkba.

11. Ez a dimenzió ezért könnyen kiterjeszthető a névvel végzett műveletek körére. Ezek a műveletek lehetnek védő, óvó jellegűek, és lehetnek támadó, agresszív szándékúak vagy büntető természetűek is. A legnevezetesebb példát a büntetésre, ártalomra a név kimondása révén a Születésnapomra című versben találjuk. A mindenki által ismert részlet, Horger Antal nevének kimondása nem egyszerű említés, hanem az odaidézés, a lélekcitálás mágikus cselekedetének minősített esete: „Ideidézi szellemem / hevét / s nevét: // [...] Ha örül Horger Antal úr, / hogy költőnk nem nyelvtant tanul, / sekély / e kék”. Érdeemes megállni a mágikus cselekedetet jelölő szónál: *ideidéz* – különös szó. Az ige megismétli az eléje illesztett igekötőt: *ide*, úgy, hogy az *ide* határozószó igeképzőt kap: *idé-z*. *Idéz* annyit is jelenthet, hogy *idé-t* mond vagy *idé-t* kiált. „Ide, ide” – kiáltja a költő, azaz erősen idézi a nyelvész professzort, aki neki, a varázserővel rendelkező vajákosnak a befolyása alá került. A költő legyőzi a nyelvészt: a nyelv teremtője erősebb, mint a nyelv magyarázója. A vers erről is, a nyelv kétféle használatáról is szól. Az egykori egyetemi hallgató úgy áll bosszút az őt a tanári pályától eltanácsoló dékánon, hogy nevének kimondásával örökre megbélyegzi őt versében.

A példák azt mutatják, hogy József Attila névtani elkötelezettsége, amely elmélyülésének időszakát a húszas évek végére tehetjük, a harmincas években változatlanul fennmaradt, és a költőt elkísérte haláláig. A harmincas évek névtani ihletének teljes feltárása azonban, mélylélektani tájékozódásának számításba vételével, külön tanulmány tárgyat képez.

Kulcsszók: névvarázs, szómágia, varázsigé, összepusztítás, névtani ihlet.

Hivatkozott irodalom

- BALOGH LÁSZLÓ 1974 [Hozzászólás.] In: ANGYAL JÁNOS szerk., *József Attila öröksége*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda, Budapest. 71–74.
- BÁNYAI LÁSZLÓ 1943. *Négy szemkört József Attilával*. Körmendy, Budapest.
- BENVENISTE, ÉMILE 1966 Remarques sur la fonction du langage dans la découverte freudienne. In: BENVENISTE, ÉMILE, *Problèmes de linguistique générale* 1. Gallimard, Paris. 75–87.
- BÓKAY ANTAL 2005. *Lira és modernitás – József Attila én-poétikája*. Gondolat, Budapest.
- DAUZAT, ALBERT 1934. *Les noms de personnes*. Delagrave, Paris.
- FEDOR ÁGNES 1977. Háttér jelen és múlt időben. Látogatás József Etusnál és Makai Péternél. *Magyar Nemzet* 1977. január 9. 11.
- FREUD, SIGMUND 1910. Über den Gegensinn der Urworte. Referat über die gleichnamige Broschüre von Karl Abel. *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen* 2/1. Franz Deuticke, Leipzig–Wien. 179–184.
- FÜSI JÓZSEF 1957. Adósság. In: SZABOLCSI MIKLÓS szerk., *József Attila Emlékkönyv*. Szépirodalmi, Budapest. 440–445.
- GALAMB ÖDÖN 1941. *Makói évek*. Cserépfalvi, Budapest.
- GALAMB ÖDÖN 2006. 1926. január 1. levele József Attilához, jegyzet. In: STOLL BÉLA szerk., *József Attila levelezése*. Osiris, Budapest. 628.
- HORGER ANTAL 1914. *A nyelvtudomány alapelvei*. Kókai Lajos kiadása, Budapest.

- HORNÝÁNSZKY GYULA 1914. A szó hatalma. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 38: 633–656.
- HORVÁTH BÉLA 1942. Hogyan temették el József Attilát Balatonszárszón? *Magyar Nemzet* 1942. december 4. 9.
- HORVÁTH IVÁN szerk. 1995. József Attila, *Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Szövegek*. Osiris, Budapest.
- József Attila 1980. *József Attila kéziratai és levelezése (Katalógus)*. Összeáll. M. RÓNA JUDIT. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest.
- József Attila 1992. Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben. In: HORVÁTH IVÁN – TVERDOTA GYÖRGY szerk., „miért fáj ma is”. *Az ismeretlen József Attila*. Balassi Kiadó, Budapest. 417–453.
- József Attila 1995a. *Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Szövegek*. Szerk. HORVÁTH IVÁN. Osiris, Budapest.
- József Attila 1995b. [28.] [A költészet nyelvben való...] In: József A. 1995a: 131–134.
- József Attila 1995c. [30.] [A műalkotás...] In: József A. 1995a: 136–137.
- József Attila 1995d. [30.] [A szintetikus ítélet...] In: József A. 1995a: 138–139.
- József Attila 1995e. [34.] Ady-vízió. In: József A. 1995a: 151–170.
- József Attila 1995f. [34.] Magyarító szótár. In: József A. 1995a: 149–150.
- József Attila 1995g. [44.] Magyar Mű és Labanc Szemle. In: József A. 1995a: 237–255.
- József Attila 1995h. [45.] [A tudomány abban különbözik...] In: József A. 1995a: 259–271.
- József Attila 2006a. *József Attila levelezése*. Sajtó alá rendezte STOLL BÉLA. Osiris, Budapest.
- József Attila 2006b. József Attila levele József Jolánnak 1927. április 5. In: József A. 2006a: 172–174.
- József Attila 2006c. József Attila levele József Jolánnak 1927. június 1. In: József A. 2006a: 198–199.
- József Attila 2006d. Levele Zolnai Bélának 1928. március 29. In: *József Attila levelezése*. Sajtó alá rendezte STOLL BÉLA. Osiris, Budapest. 218–219.
- József Attila 2006e. József Attila levele Vágó Mártának 1928. szeptember 30. In: József A. 2006a: 267–272.
- József Attila 2018a. *József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937. Kritikai kiadás* 1–2. Szerk. TVERDOTA GYÖRGY – VERES ANDRÁS. L’Harmattan, Budapest.
- József Attila 2018b. [Amennyiben marxisták] In: József A. 2018a. 1: 172–175.
- József Attila 2018c. Irodalom és szocializmus. In: József A. 2018a. 1: 104–304.
- József Attila 2018d. [Nyelvünk ízei]. In: József A. 2018a. 1: 644.
- JÓZSEF JOLÁN 1999. *József Attila élete*. Argumentum, Budapest.
- KARAFIÁTH JUDIT – TVERDOTA GYÖRGY 1992. Irodalom és onomasztika. *Helikon* 38: 329–332.
- KERTÉSZ MANÓ 1922. *Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei*. Révai, Budapest.
- KLEMM ANTAL 1927–1928. Pozitivizmus és idealizmus a nyelvtudományban. (A nyelvtudomány módszertanához.) *Magyar Nyelv* 23: 10–24; 24: 151–160, 247–257.
- KLEMM ANTAL 1928. *A mondattan elmélete*. MTA, Budapest.
- Kosztolányi Dezső 1929/1998. Kosztolányi Dezső levele Turóczi-Trostler Józsefnek In: Kosztolányi Dezső, *Levelek – Naplók*. Sajtó alá rendezte RÉZ PÁL. Osiris, Budapest. 577.
- Kosztolányi Dezső 1990a. *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi, Budapest.

- Kosztolányi Dezső 1990b. Ige. In: Kosztolányi 1990a: 234–235.
- Kosztolányi Dezső 1990c. A magyar nyelv felfedezése. In: Kosztolányi 1990a: 267–269.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN 1963. „Szeressen szép, örökös tartományaimban”. József Attila dedikációja Mészöly Gedeonnak. *Kortárs* 17: 1006–1008.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN 1975. Csáti Demeter Éneke Pannónia megvételéről József Attila értelmezésében. In: KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, *Pannóniából Európába*. Gondolat, Budapest. 264–270.
- LÉVI-STRAUSS, CLAUDE 1962. *La pensée sauvage*. Presses Universitaires de France, Paris.
- MOLNÁR TIBOR 1936. Beszélgetés a magyar Panait Istratival. *Brassói Lapok* 1936. július 5. 4.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1893. *Vogul Népköltési Gyűjtemény III. Medveénekek*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- NÉMETH ANDOR 1944. *József Attila*. Cserépfalvi, Budapest.
- PAIS DEZSŐ 1921–1922. Régi személyneveink jelentéstana. *Magyar Nyelv* 17: 158–163; 18: 26–34, 93–100.
- PÁKOZDY FERENC 1938. Fehér Torony. Erdélyi József válogatott versei (1913–1938). *Magyar Élet* 1938. június: 20–22.
- PAULER ÁKOS 1920. *Bevezetés a filozófiába*. Pantheon, Budapest.
- SEBESTYÉN GYULA 1902. *A regösök*. Athenaeum, Budapest.
- SOLYMOSY SÁNDOR 1927. Névmágia. *Magyar Nyelv* 23: 83–99.
- SZABOLCSI MIKLÓS 1963. *Fiatal életek indulója*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABOLCSI MIKLÓS 1977. *Érik a fény*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZÁNTÓ JUDIT 1997. *Napló és visszaemlékezés*. Argumentum, Budapest.
- SZOMBATI SÁNDOR 1937. „Az ige több mint a tett”. *Pesti Napló* 1937. december 10. 10.
- SZÜK LÁSZLÓ – DOLMÁNYOS ISTVÁN – RÓNAI MIHÁLY ANDRÁS 1979. Zolnai Béla és József Attila. *Magyar Nemzet* 1979. október 10. 9.
- TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF 1925. Nyelvtudomány és idealizmus. *Magyar Nyelvőr* 54: 21–25.
- TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF 1928. Nyelvtudomány mint szellemtörténet. *Magyar Nyelvőr* 57: 57–61.
- TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF 1929. Spitzer Leó újabb tanulmányai. *Magyar Nyelvőr* 58: 26–28.
- TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF 1932. Neue Lyrik. *Pester Lloyd* 1932. december 3. 4.
- TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF 1934. Junge und jüngste Lyrik. *Pester Lloyd* 1934. június 23. 5–6.
- TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF 1935. Attila József: Bärentanz. *Pester Lloyd* 1935. január 5. 5.
- TVERDOTA GYÖRGY 1984. József Attila névszemlélete. *Irodalomtörténeti Közlemények* 88: 607–629.
- TVERDOTA GYÖRGY 1985a. József Attila nyelvszemlélete I. A névvarázstól a költői névhasználatig. *Irodalomtörténeti Közlemények* 89: 287–301.
- TVERDOTA GYÖRGY 1985b. József Attila utolsó születésnap verse. *Jelenkor* 28: 295–306.
- TVERDOTA GYÖRGY 1986a. A születő szó és a használt szó. *Literatura* 13: 174–198.
- TVERDOTA GYÖRGY 1986b. József Attila finnugor ihlete. *Irodalomtörténet* 18/68: 75–94.
- TVERDOTA GYÖRGY 1986c. József Attila névszemlélete. *Irodalomtörténeti Közlemények* 90: 607–629.

- TVERDOTA GYÖRGY 1986d. József Attila nyelvszemlélete II. (A névtől a szóig.) *Irodalomtörténeti Közlemények* 90: 54–75.
- TVERDOTA GYÖRGY 1986e. József Attila szókultusza I–II. *Jelenkor* 29: 834–842, 914–920.
- TVERDOTA GYÖRGY 1986f. József Attila nyelvészettikájának forrásai. *Irodalomtörténeti Közlemények* 90: 373–392.
- TVERDOTA GYÖRGY 1987. „Egy, kit a szó nevéen szólít”. József Attila névszemlélete. In: TVERDOTA GYÖRGY, *Ihlet és eszmélet*. Gondolat, Budapest. 72–92.
- TVERDOTA GYÖRGY 1992. A névvarázs poétikája. *Helikon* 38: 410–420.
- TVERDOTA GYÖRGY 2006. Klárisok. In: TVERDOTA GYÖRGY, „szublimálok ösztönöm”. *József Attila-versek elemzése*, Universitas, Budapest. 115–137.
- ZLINSZKY ALADÁR 1927. A névvarázs. *Magyar Nyelv* 23: 100–109.
- ZOLNAI BÉLA 1920. Esztétikai szempontok a nyelvtudományban. *Magyar Nyelv* 16: 105–112.
- ZOLNAI BÉLA 1922. Nyelvtudomány és szellemtörténet. *Minerva* 1: 93–103.
- ZOLNAI BÉLA 1926. Nyelvek harca. *Magyar Nyelv* 22: 93–106.
- ZOLNAI BÉLA 1929a. G. P. Csodabogár. *Széphalom* 3: 148.
- ZOLNAI BÉLA [GALLI MÁTYÁS] 1929b. Csodabogár. *Széphalom* 3: 287.
- ZOLNAI BÉLA [G. M.] 1931. Csodabogár. *Széphalom* 5: 113.
- ZOLNAI BÉLA [L. I.] 1932. Beküldött könyvek. *Széphalom* 6: 29.

Attila József's theory of the magic of names and onomastic inspiration

The relationship between literature and onomastics is, in an overwhelming majority of cases, studied within the area of prose narratives. Such focusing of attention is reasonable, inasmuch as the practice of literary name giving provides copious food for thought and in fact enforces the exploration of that particular field. It is a slightly unusual case when it is a lyricist who finds himself intensely interested in onomastic problems. The case of Dezső Kosztolányi is even more complex: he had a significant oeuvre both in prose fiction and in poetry, and it is often difficult to tease apart his lyricist's and prose writer's motivation and experience in his numerous linguistic reflections on onomastic issues. The case of Attila József, the actual topic of the present paper, is far clearer. He built a theoretical conception of poetry around proper nouns. This is called his “theory of the magic of names”. In his theoretical discussions, the poet tried to unfold the secret of the power of words and to unravel the linguistic prerequisites of strong poetic effect. He struck upon the problem of name giving as he was investigating those issues. He then applied that knowledge, partly relying on personal experience and partly on theoretical points based on ethnological considerations, in creating his own poems. This aspect of his poetry is known as “onomastic inspiration”. The paper studies the first phase of that complex process. Later on, the poet adhered to that conception but complemented it with onomastic aspects of Freudian depth psychology. The study of those later developments will be a topic for another paper.

Keywords: magic of names, magic of words, incantation, onomastic inspiration.

TVERDOTA GYÖRGY
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem